

Гужва Антон Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ІНТЕРЕС ЯК УМОВА ПОСЕСОРНОГО ЗАХИСТУ (НА ПРИКЛАДІ ІНТЕРДИКТУ «QUOD VI AUT CLAM»)

Посесорний захист передбачає відсутність доведення титулу володіння, оскільки відповідно до усталеної у романістиці точки зору у римському праві посягання на володіння розглядалося не як порушення права, а як порушення громадського порядку (миру та спокою). Це є логічним наслідком того, що римське право розглядало володіння (*possessio*) як фактичний стан, а не як речове право¹. За словами Д. В. Дождева, інтерес володільця, відображений у засобах захисту, полягав у тому, щоб його тримання не могло бути довільно порушене [1; с. 35]. Тому легітимація посесорного захисту не могла ґрунтуватися на наявності порушеного права. Відповідно, повинен був бути інший критерій для можливості наділення певної особи інтердиктом щодо захисту володіння, ніж порушення права. У Дигестах Юстиніана римськими юристами у якості такого критерія вказується інтерес особи, володіння якої порушено. Але, на наш погляд, підстави для визначення особи як заінтересованої у захисті володіння могли бути різними та визначалися завжди з урахуванням конкретних обставин.

Найбільш показовим у цьому відношенні є рекуператорний інтердикт «*quod vi aut clam*» (про те, що скоєно силою або таємно). Цей інтердикт римський юрист Ульпіан називає відновлювальним (*restitutorium*), «шляхом цього інтердикту здійснено протидію хитрості тих, хто скоює щось силою або таємно» (D. 43.24.1.1). Оскільки у Дигестах Юстиніана досить часто згадується необхідність наявності інтересу як підстави для надання інтердикту «*quod vi aut clam*», то вважаємо вдатись до невеликого аналізу: з'ясуємо, у чому, на погляд римських юристів, міг полягати інтерес уповноваженої особи.

Одразу ж зауважимо, що посесорний не завжди міг ґрунтуватися на матеріальному (фізичному) зв'язку особи із річчю. Так, римський юрист Павло вказує на те, що інтердикт «*quod vi aut clam*» мають навіть ті, хто не володіє, якщо вони мають інтерес². Так, на думку юриста, якщо будуть зрублені дерева, що не дають плодів, наприклад, кипариси, то інтердикт належить лише власнику. Якщо дерева можуть надавати задоволення через можливість

¹Слід вказати, що є обґрунтована точка зору Д. В. Дождева, згідно з якою на римське поняття володіння можна розповсюдити поняття речового права, спираючись на вчення римського юриста Педія.

²D. 43.24.16 pr., *Paul. libro 67 ad ed.*: *Competit hoc interdictum etiam his qui non possident, si modo eorum interest.* (Цей інтердикт належить також тим, хто не володіє, якщо лише вони мають інтерес.)

здійснювати прогулянки, то такий інтердикт буде належати також узуфруктуарію. Тобто, у цьому випадку процесуальний захист обумовлений наявністю нематеріального (естетичного) інтересу у користувача на праві узуфрукту.

Й. Фарньоллі, коментуючи цей фрагмент, зауважує, що було б несправедливо позбавити захисту сферу інтересів узуфруктуарія, якого у відношенні захисту вважають таким, що перебуває у такому ж стані, що і власник. Дія, яка вчиняється силою або таємно (*vi aut clam*) завдає шкоду не лише праву на приналежності, але й посягає на красу земельної ділянки, а це зачіпає також сферу тих осіб, які насолоджуються ділянкою [2; с. 83]. Цей інтерес належить тому, хто не залежить від умови повернення ділянки неушкодженою на момент повернення права узуфрукту. Не викликає сумніву те, що узуфруктуарій повинен повернути землю з тими самими властивостями, з якими він її отримав, без завдання змін її стану [2; с. 85].

В іншому фрагменті, де мова йде про крадіжку статуї у публічному місці, інтердиктом наділяється та особа, якій належала статуя, оскільки інтерес її полягає у тому, щоб статуя залишалася на місці³. Й. Фарньоллі підкреслює, що інтерес уповноваженої особи у цьому випадку також є немайновим: той, хто вимагає інтердикт прагне не того, щоб мати право власності на статую на свою честь, а також не того, щоб відшкодувати збиток від порушення його права власності через крадіжку статуї, – його інтерес у тому, щоб дії не було скоєно (*opus factum non esse*), і тому заслуговує на захист його інтерес у тому, щоб статую на його честь не вкрали. У цьому випадку інтерес у тому, щоб дії не було скоєно, скоріше є інтересом емоціональним і стосується нематеріальної сфери, яка не має нічого спільного із власністю [2; с. 81].

Те, що інтерес конституює критерій активної легітимації інтердикту «*quod vi aut clam*» виразно висловлено Юліаном у фрагменті D.43.24.11.14., в якому проголошується «*Interdictum hoc non solum domino praedii, sed etiam his, quorum interest opus factum non esse, competere*». – «Цей інтердикт належить не лише власнику нерухомості, але і тим, у кого є інтерес, щоб ділянку не було забудовано». Але в наступному фрагменті Дигест римський юрист Венулей допускає право на інтердикт одночасно для колона та фруктуарія на підставі їхнього права видобування плодів, і для власника, якщо він має інтерес⁴. Тобто,

³D.43.24.11.Ulp.71 *aded.*: М – (Запитали: якщо хто-небудь вкрав статую з публічного місця у муніципії силою або таємно, то чи відповідає він за цим інтердиктом? Та існує думка Касія, що той, чия статуя розміщена у публічному місці у муніципії, може судитися про те, що скоєно силою або таємно, оскільки в нього був інтерес, щоб її не вкрали.)

⁴D. 43.24.12 Venon. 2 *interd.*: Quamquam autem colonus et fructuarius fructuum nomine in hoc interdictum admittantur, tamen et domino id competet, si quid praeterea eius intersit. – (Хоча і колон і фруктуарій на підставі права отримання плодів допускаються до цього інтердикту, однак і власнику належить цей інтердикт, якщо він між іншим має інтерес).

право римського юриста побудовано таким чином: власнику належить інтердикт не тому, що він має право власності, а тому що він має інтерес щодо захисту володіння. Це означає те, що інтерес як умова активної легитимації ставиться навіть вище за матеріальне право.

Також на можливість захисту за допомогою цього інтердикту вказується в іншому фрагменті щодо особи, яка володіє на підставі прекарію⁵. Це можна пояснити сутністю інституту прекарію, за яким власник надає певній особі за її проханням (*preces*) річ на той строк, на який він вважає за можливе. Звісно, що прекаріст має більший інтерес у володінні річчю, ніж власник. Тому осіб, які володіють річчю на підставі прекарію, у римському праві визнали посесорами. Відповідно, те, що прекарісти були уповноважені на інтердикт «*vi aut clam*», є цілком логічним наслідком кваліфікації юридичної природи їхнього володіння.

Д. В. Дождев вказує на ситуацію, коли інтерес володільця превалює над інтересом неволодіючого власника. Так, вчений вказує, що заінтересованість неволодіючого власника у можливості безперешкодно відібрати річ у держателя повинна поступитися інтересу у збереженні речі, охороні тримання відомої йому особи від можливого вторгнення з боку третіх осіб. У зв'язку з цим, на думку Д. В. Дождева, активне уповноваження на посесорні інтердикти володіючого власника змушує інтерпретувати відмову у захисті тримання як поразку інтересу неволодіючого власника, обмеження його контролю над річчю [1, с. 35]. З цього можна зробити висновок, що інтерес у володінні превалює над правом власності у питанні посесорного захисту.

Яскравим, на наш погляд, прикладом, де інтерес є критерієм права на інтердикт «*quod vi aut clam*», є фрагмент D. 43.24.11.10, в якому захистом наділяється покупець маєтку на умовах розірвання договору (*in diem addicto*) (після його забудови)⁶. Тобто під час укладення договору купівлі-продажу маєтку, на думку Юліана, якого цитує Ульпіан, будь-яка вигода чи невигода маєтку відноситься до покупця ще до моменту переходу до нього права

⁵D.43.24.11. 12, *Ulp.71 ad ed.*: Si fundus in diem addictus sit, cui competat interdictum? et ait iulianus interdictum quod vi aut clam ei competere, cuius interfuit opus non fieri: fundo enim in diem addicto et commodum ex incommodum omne ad emptorem, inquit, pertinet, antequam venditio transferatur, et ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior condicio allata fuerit, ipse utile interdictum habebit...—(…однак подивимось: якщо він перебуває у прекарному володінні, то чи може він скористатись цим інтердиктом, оскільки в нього є інтерес, яким би чином він не володів? Отже, і якщо він взяв в оренду, то тим більше (він має право на інтердикт)...).

⁶ D. 43.24.11.10, *Ulp. 71 ad ed.*: Si fundus in diem addictus sit, cui competat interdictum? et ait iulianus interdictum quod vi aut clam ei competere, cuius interfuit opus non fieri: fundo enim in diem addicto et commodum ex incommodum omne ad emptorem, inquit, pertinet, antequam venditio transferatur, et ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior condicio allata fuerit, ipse utile interdictum habebit...—(Якщо маєток продано із застереженням про право на розірвання договору, то кому належить інтердикт? І Юліан стверджує, що інтердикт *quod vi aut clam* належить тому, у кого був інтерес у тому, щоб будівництва не відбулося. Адже, каже він, якщо маєток було продано із застереженням про право на розірвання договору, будь-яка вигода чи невигода стосується покупця, ще до того продаж переноситься на покупця, і тому якщо щось тоді було здійснено силою або таємно, навіть якщо цим було здійснено покращення, сам покупець матиме інтердикт за аналогією...).

власності. Навіть покращення купленої земельної ділянки внаслідок її забудови не позбавляє покупця інтердикту проти забудовника. Але оскільки покупець у жодному разі не можна вважати володільцем (посесором), тому що факт укладення договору купівлі-продажу сам по собі не надає покупцю підстави володіння, то Ульпіан називає цей інтердикт «*utileinterdictum*» – у довільному перекладі – «інтердикт за аналогією», на зразок преторського позову «*action utilis*». Тобто формула інтердикту, який у цьому випадку надається покупцю, конструюється за зразком формули інтердикту «*quod vi aut clam*», передбаченого у преторському едикті. Однак, у цьому ж фрагменті Ульпіан далі стверджує, що покупець матиме інтердикт за умови, якщо він перебуває у володінні нерухомістю⁷. Тобто питання про наділення покупця (неволодільця) посесорним інтердиктом залишається спірним.

К. Шидер вважає, що інтердикт «*quod vi aut clam*» у докласичному римському праві слугував захисту користування (*usus*), яке здійснювалось на земельній ділянці. Однак римський юрист Сервій застосовував його у випадку, де не існує правовідношення, а є лише дозвіл на вирубку дерев у лісі [3; с. 149]. Ульпіан вказує, що має інтердикт «*quod vi aut clam*» один із користувачів спільного маєтку, у якому другий із співкористувачів зрубає дерева, оскільки, за словами юриста, «цей інтердикт належить тому, у кого є інтерес»⁸. На думку Ульпіана, цей інтердикт належить навіть тому, у кого був дозвіл в чужому маєтку рубати дерева, а їх зрубала інша особа. К. Шидер стверджує, що в цьому випадку, як і у випадку з крадієм, у кого вкрали, також мова йде про інтерпретацію інтересу як природного або правового явища. Тобто знов виникає питання, чи є необхідним законний інтерес, або ж також достатньо природного інтересу, притаманного звичайному дозволу на вирубку дерев. На думку цитованого автора, висловлювання Ульпіана по цьому питанню є суперечливими, однак він усе ж запозичує уявлення Сервія, хоч і вважає його досить сміливим. К. Шидер доходить висновку, що для визнання класичного природного інтересу змістом якого-небудь права, йому необов'язково мати правовий характер [3; с. 149].

Навіть цей невеликий огляд деяких фрагментів надає можливість стверджувати, що саме інтерес (а не право) є необхідною умовою активної легитимації володільця на інтердикт «*quod vi aut clam*». Вказаний інтерес може

⁷ D. 43.24.11.10, Ulp. 71 aded.: Si ita praedium venierit, ut, si displicisset, inemptum esset, facilius admittimus interdictum emptorem habere, si modo est in possessione. – (Якщо нерухомість продано з такою умовою, що якщо вона не сподобається, то вважається некупленою, то ми скоріше допускаємо, що покупець матиме інтердикт, тільки якщо перебуває у володінні).

⁸ D. 43.24.13.3, Ulp. libro 71 aded.: Si ex sociis communis fundi unus arbores succiderit, socius cum eo hoc interdicto experiri potest, cum ei competat, cuius interest. – (Якщо один із співкористувачів спільного маєтку зрубає дерева, другий може судитися з ним шляхом цього інтердикту, оскільки інтердикт належить тому, у кого є матеріальний інтерес).

бути як майновим, так і немайновим, ґрунтується не на правових підставах (речове чи зобов'язальне право) та формується не за об'єктивним критерієм (фізичний зв'язок особи з річчю), а засновується на суб'єктивному прагненні уповноваженої особи усунути посягання на річ третіх осіб, зберегти річ неушкодженою, утримати можливість власного впливу на річ за своїм розсудом тощо. Згадані підходи римський юристів щодо посесорного захисту за умови їхнього уважного вивчення можуть стати певним орієнтиром для формування правильної оцінки категорії інтересу для інституту володіння у сучасному цивільному праві.

Література:

1. Дождев Д. В. Основание защиты владения в римском праве. – М. : Ин-т. государства и права РАН, 1996 – 238 с.
2. Fagnoli I. Studi sulla legittimazione attiva all'interdetto vi aut clam / I. Fagnoli – Milano: Tipografia «MORI & C. S.p.A.», 1998 – 163 p.
3. Schieder C. Interesse und Sachwert. Zur Konkurrenz zweier Grundbegriffe des römischen Rechts / C. Schieder – Göttingen, 2011 – 188 p.